

DE ZIN VAN MUZIEK

EEN HOORCOLLEGE OVER DE
ROL VAN MUZIEK IN HET
MENSELIJKE BESTAAN

door Leo Samama

Inhoudsopgave

College 1. Een filosofische basis voor ons denken over muziek

- H1. Moet muziek mooi of juist zijn?
- H2. Muziek als weerslag van de mens
- H3. Muziek als zelfstandig fenomeen

College 2. Schubert: hoe werkt dat, componeren?

- H4. Is muziek de verklanking van zichzelf of van de wereld erbuiten?
- H5. *Der Tod und das Mädchen*
- H6. De taal van muziek en van woorden

College 3. Bach: tussen inspiratie en wetenschap

- H7. Bachs *Prelude in C*
- H8. Over stemmingen
- H9. Componeren als wetenschap

College 4. Beethoven: tussen revolutie en verhevenheid

- H10. De *Vijfde symfonie* en haar betekenissen
- H11. Betekenis en ideaal in de muziek van Beethoven

College 5. Muziek en politiek

- H12. Lully in dienst van de staat
- H13. Staatsmuziek en kerkmuziek in de Renaissance
- H14. Muziek en politiek in de Sovjet-Unie

College 6. De relatie tussen volk en toonkunst

- H15. Dvořák en MacDowell
- H16. Via Bruch terug naar MacDowell
- H17. Afronding

Aanbevolen literatuur

Gebruikte muziekfragmenten

LEO SAMAMA

Drs. Leo Samama studeerde muziekwetenschappen aan de Universiteit Utrecht. Bij Rudolf Escher studeerde hij enkele jaren het vak compositie. Van 1977 tot 1991 was hij docent aan de conservatoria van Utrecht en Den Haag en de Universiteit Utrecht. Tevens werkte hij als recensent bij De Volkskrant en schreef hij voor NRC Handelsblad, de Haagse Post en Luister. Hij was artistiek coördinator van het Residentie Orkest en directeur van het Nederlands Kamerkoor. Voor zijn verdiensten voor het Nederlandse muziekleven is hij in juni 2010 benoemd tot Officier in de Orde van Oranje-Nassau.

Samama heeft vele boeken, artikelen en composities geschreven. Van hem verschenen eerder de hoorcolleges *Mozart, Beethoven, Stravinsky, Mahler, Debussy, Schubert, Monteverdi, Wagner, Klinkende geschiedenis, De taal van muziek, Wagner en Bach*.

DE RODE HOED

Dit hoorcollege is tot stand gekomen i.s.m. de Rode Hoed. De Rode Hoed is een debat- en congrescentrum gevestigd aan de Keizersgracht in het centrum van Amsterdam. Deze historische schuilkerk is een veelzijdige locatie waar debatten, lezingen, concerten maar ook congressen en workshops plaats vinden.

Kijk voor meer informatie op www.rodehoed.nl

Synopsis van het hoorcollege DE ZIN VAN MUZIEK

College 1. Een filosofische basis voor ons denken over muziek

Hoofdstuk 1. Moet muziek mooi of juist zijn?

We genieten het meest van muziek die we mooi vinden. Voor veel denkers uit het verre en recente verleden speelt schoonheid een onderschikte rol. Het gaat erom of muziek juist is, of de juiste muziek voor de juiste gelegenheid is geschreven, of de juiste regels zijn gevolgd, passend bij het kader waarbinnen de betreffende compositie moet worden uitgevoerd.

Hoofdstuk 2. Muziek als weerslag van de mens

Welke invloed heeft de muziek op de mens en heeft de maatschappij, het karakter van een volk of de sociale klasse van een persoon op de muziek? En op welke grond kan een kerk, een staat of een vorst zijn onderdanen opleggen waarnaar ze mogen luisteren en wat de aard is van de kunst die in hun naam gemaakt wordt?

Hoofdstuk 3. Muziek als zelfstandig fenomeen

Terwijl Pythagoras en Plato muziek blijven beschouwen als een rationele kunstvorm verbonden aan de verhoudingen in de kosmos, de natuur en ons brein, verbindt Aristoteles de muziek tevens in het verlengde daarvan aan de onderscheidende maatschappelijke klassen. Epicurus erkent deze basis voor muziek maar verkiest haar toch te beschouwen als een genotmiddel zonder doel of betekenis.

Met deze vier filosofen is de basis gelegd voor het denken over muziek dat tot in onze tijd weinig aan geldigheid heeft ingeboet. Een overzicht van de ontwikkelingen van de muziek sinds de antieke wereld tot in onze tijd maakt duidelijk hoe de verschillende visies zich afwisselden.

College 2. Schubert: hoe werkt dat, componeren?

Hoofdstuk 4. Is muziek de verklanking van zichzelf of van de wereld erbuiten?

Hoe komt muziek in ons hoofd en hoe komt het er weer uit? Hoe kunnen we ons muziek in ons hoofd verbeelden? Aan de hand van *Die Forelle* kunnen we Schubert en zijn bekende lied in een context plaatsen. We moeten ons dan wel afvragen: welke context? Een zuiver muzikale, een tekstuele, een politieke of maatschappelijke?

Hoofdstuk 5. *Der Tod und das Mädchen*

Ook in het strijkkwartet *Der Tod und das Mädchen* spelen de intrinsieke en de extrinsieke benadering een rol. Waar gaat het in de muziek om? En de emotie? Is muziek emotioneel of zijn wij luisteraars dat? Hoe luisteren wij? Hoe werkt het luisteren, het herkennen van wat we horen en het interpreteren ervan?

Hoofdstuk 6. De taal van muziek en van woorden

Hoe verhouden zich in liederen de woorden en de muziek. Wie heeft de hegemonie? En hoe moeten we een lied uitvoeren, aan de hand van welke parameters? De noten of de woorden? Er spelen zoveel factoren mee. De indicaties bij de muziek, de interpretatie van de tekst, van de noten zelf en de harmonische wendingen en meer. Uitvoerende musici hebben veel vrijheid een partituur naar hun hand te zetten. De tonen blijven echter onveranderlijk op het papier staan.... Evenwel, wat is belangrijker: de muziek of de tekst?

College 3. Bach: tussen inspiratie en wetenschap

Hoofdstuk 7. Bachs *Prelude in C*

De zin van muziek kent vele facetten. Wat zit er achter de noten van Bachs *Prelude in C* uit het *Wohltemperiertes Klavier*? Hoe moeten we die tonen interpreteren? Welke techniek ligt eraan ten grondslag? Wat heeft Bach op papier gezet en wat doen wij daarmee? Of beter: hoe moeten we met wat er staat omgaan?

College 8. Over stemmingen

Bachs wel-getempereerde stemming is anders dan onze gelijkzwevende temperatuur en helemaal anders dan de in de 17e en het begin van de 18e eeuw nog steeds gebruikte middentoonstemming op basis van zuivere tertsen. Aan de hand van enkele muziekfragmenten uit de *Preludes* van het *Wohltemperiertes Klavier* kunnen we een en ander gemakkelijk horen.

Hoofdstuk 9. Componeren als wetenschap

Muziek als onderdeel van het Quadrivium, als systeem, als manier van denken, als klinkende architectuur en zelfs sterrenkunde, gebaseerd op wiskundige formules en verhoudingen. In het verlengde hiervan was voor Bach, zijn vele voorgangers en tijdgenoten, muziek niet een uitdrukingskunst op basis van emoties, maar op basis van waarheden. Muziek was voor hem doelmatig, namelijk bestemd voor een specifieke gelegenheid. Muziek was daarvoor óf juist óf niet.

College 4. Beethoven: tussen revolutie en verhevenheid

Hoofdstuk 10. De *Vijfde symfonie* en haar betekenissen

Heeft het motief waarmee de *Vijfde symfonie* van Beethoven begint een betekenis? En zo ja welke? Muziek is een non-verbaal communicatiemiddel, dus kunnen de zuivere klanken van muziek op verschillende manieren worden opgevat en geïnterpreteerd. Daarbij speelt opnieuw de aard van de uitvoering een belangrijke rol.

Maar ook Beethovens eigen leven en idealen geven ons een inzicht in wat zijn muziek zou kunnen betekenen. Hij was een kind van de Franse revolutie, zelfs al keerde hij zich tegen Napoleon als keizer. Maar hij was ook een tragische figuur door zijn opkomende doofheid. Welke betekenis moeten we aan dat laatste verschaffen in het licht van zijn muziek? Aan de hand van een 'voetbalverslag' door P.D.Q. Bach (pseudoniem voor Peter Schickele, 1742-1807) wordt de opzet van het eerste deel van de *Vijfde symfonie* nader uit de doeken gedaan.

Hoofdstuk 11. Betekenis en ideaal in de muziek van Beethoven

Aan de hand van de *Sonate pathétique* van Beethoven worden wederom verschillen in uitvoeringen en interpretatie behandeld. Zo ook uiteenlopende manieren om dezelfde noten te lezen, en dat tegen de achtergrond van de mogelijke betekenissen van de titel van het werk en de indicaties in de partituur. Deze sonate is verbonden aan de aloude retorica, aan de Griekse tragedie (vanwaar de titel), aan de technieken van Bach ook. In de muziek van Beethoven speelt naast de retorica ook het verhevene een belangrijke rol. De Griekse tragedie was immers beide.

College 5. Muziek en politiek

Hoofdstuk 12. Lully in dienst van de staat

Kardinaal Mazarin verzong een list om de positie van de tiener Lodewijk XIV als koning te verankeren in de Franse adel door hem dansend in de rol van Apollo, gekleed in een gouden harnas en met een met gouden stralen omkranste helm op het hoofd - gelijk de zon - op het podium te laten verschijnen. Lodewijks gave werd zo voor de dans benut om een politieke manoeuvre uit te voeren, en met succes! De jonge dansmeester en componist Lully was daarbij van cruciaal belang. Zo heeft eerst Mazarin en later Lodewijk zelf, maar hebben ook voor hem en na hem bijna alle vorsten, muziek en dans gebruikt als representatie van hun status en persoon.

Hoofdstuk 13. Staatsmuziek en kerkmuziek in de Renaissance

Ook in eerdere eeuwen werd muziek door kerk en staat ingezet als representatie van de opdrachtgevers, de adel of de kerkvorsten. De componisten gebruikten daarbij strenge theoretische kaders waarbinnen de muziek geschreven werd, terwijl deze steeds weer verbonden bleef aan het doel waarvoor ze bestemd was: een dienst, een verdrag, een kerkelijke feestdag, enzovoorts. De muziek was dus te allen tijde bedoeld

doelmatig te zijn. Josquin schreef vanuit die optiek in late vijftiende en vroege zestiende eeuw en Palestrina in de late zestiende eeuw.

Hoofdstuk 14. Muziek en politiek in de Sovjet-Unie

Bij het opbouwen vanaf 1917 van de Sovjet Unie als nieuwe staat meende de Opperste Sovjet dat daar ook nieuwe muziek bij hoort. De experimenten van tal van componisten werden echter aan het einde van de jaren twintig terug geschroefd en per decreet werden nieuwe regels vervaardigd. Na uitvoeringen van de opera *Lady Macbeth* van Mtsensk District en de reprimande die Sjostakovitsj daarvoor kreeg, ontstond diens *Vijfde symfonie*, bedoeld als apologie maar vervat in muzikale codes die juist het omgekeerde moesten bewerkstelligen. Kan muziek van zichzelf politiek zijn, links of rechts? En hoe werd muziek voor politieke doelen ingezet?

College 6. De relatie tussen volk en toonkunst

Hoofdstuk 15. Dvořák en MacDowell

Hoe komt nationale identiteit in muziek tot uiting en in hoeverre is de relatie tussen de herkomst van een componist en die klinkende nationale identiteit exclusief? De manier waarop MacDowell op de werkzaamheden van de docent Dvořák reageerde geeft aan, dat daarover verschillend gedacht werd. Is de *Symfonie in E* van Dvořák Boheems of Amerikaans? Ook de Spaanse muziek kan geïmiteerd worden, of de componist nu Spanjaard, Rus of Fransman is.

Hoofdstuk 16. Via Bruch terug naar MacDowell

Zelfs een werk als het *Kol Nidrei* van Max Bruch is een vorm van imitatie, van mimicry, namelijk door een componist die niet joods is. Kunnen we in de muziek herkennen wanneer een componist het masker van een andere stijl, een andere traditie, een ander karakter dan zijn eigen voorhoudt? Kunnen we eigenlijk wel Joodse en Christelijke elementen in Mendelssohns muziek van elkaar onderscheiden? Of gaat het eerder om het gebruik van bepaalde teksten in zijn oratoria en psalmen? En wat niet te denken van de invloeden van Grieg op de muziek van MacDowell? Het gaat hierbij in eerste instantie om het bewustzijn dat in de late achttiende eeuw ontstaat dat er zoiets is als een nationale identiteit, een relatie tussen volk en toonkunst.

Hoofdstuk 17. Afronding

Met *Porgy and Bess* van Gershwin wordt de problematiek van de mimicry nog eenmaal onder de loep genomen. Wie identificeert wat? De componist zichzelf in wat hij schrijft, en voor wie hij schrijft. Maar vooral de luisteraar die zichzelf identificeert in wat hij hoort en herkent. *Art is in the eye of the beholder*. Wat is nu de zin van muziek? In een korte terugblik passeren de verschillende facetten nog een keer de revue.

Aanbevolen literatuur

Er is oneindig veel over muziek geschreven in vrijwel elke denkbare taal. De volgende titels betreffen slechts een uitermate beknopte selectie van boeken die mij door de jaren in mijn denken over muziek begeleid hebben.

Adorno, Theodor, *Philosophie der neuen Musik*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1976

Benjamin, Walter, *The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction*, vertaling: J.A. Underwood, Penguin Books, Londen 2008 (oorspronkelijke uitgave: *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit*, edition suhrkamp, Frankfurt am Main 1963)

Bernstein, Leonard, *The Joy of Music*, Simon & Schuster, New York 1959

Bernstein, Leonard, *The Unanswered Question. Six Talks at Harvard* (Charles Eliot Norton Lectures), Harvard University Press, Cambridge 1976

Cooke, Deryck, *The Language of Music*, Oxford University Press, Oxford 1959

Copland, Aaron, *Waar je naar moet luisteren in muziek*, vertaling: A. Teunis en Kees de Vries, Uitgeverij Nieuwezijds, Amsterdam 2012 (oorspronkelijke uitgave: *What to Listen for in Music*, 1939)

Guerrieri, Matthew, *The first four notes – Beethoven's fifth and the human imagination*, Alfred Knopf, New York 2012

Heijerman, Erik, *Welke taal spreekt de muziek? Muziekfilosofische beschouwingen*, Uitgeverij Damon, Budel 2005

Honing, Henkjan, *Iedereen is muzikaal. Wat we weten over het luisteren naar muziek*, Nieuw Amsterdam, Amsterdam 2009

James, Jamie, *The Music of the Spheres. Music, Science and the Natural Order of the Universe*, Abacus, Londen 1995

Levitin, Daniel, *Ons muzikale brein. Wat muziek met ons doet*, vertaling: Robert Vernooy, Atlas Contact, Amsterdam 2013 (oorspronkelijke uitgave: *This Is Your Brain On Music: The Science of a Human Obsession*, Dutton Penguin, New York 2006)

Meyer, Leonard B., *Emotion and Meaning in Music*, University of Chicago Press, Chicago 1956

Mithen, Steven, *The Singing Neanderthals – The Origins of Music, Language, Mind and Body*, Harvard University Press, Cambridge 2006

Nolthenius, Helene, *Muziek tussen hemel en aarde. De wereld van het Gregoriaans*, Uitgeverij Vantilt, Nijmegen 2009

Prins, Jacomien en Mariken Teeuwen (red.), *Harmonisch labyrint. De muziek van de kosmos in de westerse wereld*, Uitgeverij Verloren, Hilversum 2007

Samama, Leo, *De zin van muziek*, Amsterdam University Press 2014

Scruton, Roger, *The Aesthetics of Music*, Oxford University Press, Oxford 1979
Serres, Michel, *Muziek*, vertaling: Jeanne Holierhoek, Uitgeverij Boom, Amsterdam 2012 (oorspronkelijke uitgave: *Musique*, Éditions Le Pommier, Parijs 2011)

Stravinsky, Igor, *Muzikale poëtica in de vorm van zes lessen*, vertaling: Pien Braat, Uitgeverij Nieuwezijds, Amsterdam 2012 (oorspronkelijke uitgave: *Poétique musicale – Sous forme de six leçons*, Harvard University Press, Cambridge 1942)

Om te luisteren:

Samama, Leo, *Klinkende geschiedenis. Een hoorcollege over de westerse muziekgeschiedenis*, Home Academy 2008 (www.home-academy.nl)

Samama, Leo, *De taal van muziek. Een hoorcollege over het begrijpen van muzikale ideeën en composities*, Home Academy 2011 (www.home-academy.nl)

Samama, Leo, *Het belang van kunst en cultuur*, Home Academy 2011

Daarnaast kunt U veel ook nader beluisteren in de hoorcolleges over *Monteverdi, Bach, Mozart, Beethoven, Schubert, Wagner, Mahler, Debussy* en *Stravinsky*, die eveneens bij Home Academy zijn verschenen.

Geciteerde muziekfragmenten

College 1

Josquin des Prez, *Ave Maria*, The Hilliard Ensemble, Erato
Ockeghem, *Ave Maria*, The Hilliard Ensemble, Virgin Veritas
Stravinsky, *Borogoditsie Dievo (Ave Maria)*, The Sixteen, Harry Christophers, Universal Classics
Stravinsky, *A Sermon, A Narrative and a Prayer*, CBS Symphony Orchestra, Stravinsky, Sony BMG
Syrtaki, Communal Orchestra of Athens, Hellenirecord
Haydn, *Komm, holder Lenz uit de Jahreszeiten!*, Freiburger Barockorchester, RIAS Kammerchor, René Jacobs, Harmonia Mundi
Bartók, *Roemeense volksdansen*, Budapest Festival Orchestra, Ivan Fischer, Philips
Chuck Berry, *Roll over Beethoven*, Saga Records
Sjostakovitsj, *Lady Macbeth van Mtsensk*, Orchestra de la Bastille, Maria Ewing, Myung-Whun Chung, Deutsche Gramophon

College 2

Schubert, *Die Forelle* uit *Die schöne Müllerin*, Ian Bostridge en Julius Drake, EMI
Schubert, *Der Tanz*, Petersen, Vondung, Gura, Janot, Berner, Harmonia Mundi
Schubert, *Strijkkwartet Der Tod und das Mädchen*, Alban Berg Quartett, Warner Classics
Schubert-Liszt, *Liebesbotschaft*, Frederic Chiu, Harmonia Mundi
Schubert, *Liebesbotschaft*, Dietrich Fischer Dieskau, Gerald Moore, Deutsche Gramophon
Schubert, *Liebesbotschaft*, Matthias Goerne, Christoph Eschenbach, Harmonia Mundi
Schubert, *Nachthelle*, Egidius Kwartet, Arthur Schoonderwoerd, Etcetera

College 3

Bach-Gounod, *Ave Maria*, Andrea Bocelli, Orchestra di Santa Cecilia, Myung-Whun Chung, Sugarmusic Lucitana
Bach, *Prelude in C*, Hélène Grimaud, Deutsche Gramophon
Bach, *Prelude in C*, Glenn Gould, Sony CBS
Bach, *Prelude in C*, Gustav Leonhardt, Harmonia Mundi
Pärt, *Credo*, MDR Radio Symphony Orchestra, Kristjan Järvi, Naïve

College 4

Beethoven, *Vijfde symfonie*, Boston Symphony Orchestra, Leinsdorf, RCA
Beethoven, *Vijfde symfonie*, Gewandhausorchester Leipzig, Chailly, Decca
Beethoven, *Vijfde symfonie*, London Classical Players, Norrington, Erato
Beethoven door PDQ Bach (televisie show)
Beethoven, *Sonate pathétique*, Brendel, Philips
Beethoven, *Sonate pathétique*, Martin Oei, Zefir Records
Bach, *Vierde orkestsuite, The English Concert*, Trevor Pinnock, Archiv Produktion
Beethoven, *Strijkkwartet opus 132: Lento assai, cantante e tranquillo*, Amadeus Quartett, Deutsche Gramophon

College 5

Lully, *Ballet Royal de la Nuit, Ouverture*, Musica Antiqua Köln, Reinhard Göbel, Deutsche Gramophon
Lully, *Ballet Royal de la Nuit, Le Roi représentant le soleil levant*, Musica Antiqua Köln, Reinhard Göbel, Deutsche Gramophon
Josquin(?), *Proch dolor!*, Hesperion XXI, Jordi Savall, Alia Vox
Palestrina, *Missa Papae Marcelli, Kyrie*, The Sixteen, CORO
Sjostakovitsj, *Lady Macbeth* (zie College 1)
Sjostakovitsj, *Vijfde symfonie, finale*, Warsaw Philharmonic Orchestra, Gennadi Rozhdestvensky, Deutsche Gramophon
Dzherzinsky, *Quiet Don, From border to border*, Mannenkoor van het Rode Leger
Eisler, *Die Mutter, Lob eines Revolutionairs*, Dorothea Labusch, Diego Fasolis, Chandos

College 6

Dvořák, *Symfonie in e, eerste deel*, New York Philharmonic, Leonard Bernstein, Sony
Swing low, sweet chariot, The Tennessee Gospel Society, Impuls International
Pime, pivo pivicko, Kapela Usmev, Multisonic
Rimsky-Korsakow, *Capriccio espagnol, Fandango asturiano*, Philadelphia Orchestra, Eugene Ormandy, Sony
De Falla, *El amor brujo, Cancion del fuego*, Ginesa Ortega, Orquestra de Cambra Teatre Lliure, Josep Pons, Harmonia Mundi
Bruch, *Kol Nidrei*, Maria Kliegel, Iers Nationaal Symfonieorkest, Gerhard Markson, Naxos
Kol Nidrei, origineel, Richard Tucker, Sony
Grieg, *Pianoconcert, finale*, Love Derwinger, Norrköping Symphony Orchestra, Junichi Hirokami, BIS
MacDowell, *Tweede pianoconcert, eerste deel*, Thomas Tirino, Bulgaars Radio Symfonieorkest, Vassil Kazandjiev, Centaur
Gershwin, *Porgy and Bess, There is a boat that's leaving soon for New York*, London Philharmonic Orchestra, Simon Rattle, EMI

COLOFON

Home Academy Publishers geeft hoorcolleges uit voor thuis en onderweg. Direct te downloaden of onbeperkt te streamen in de Home Academy Club. Interessante onderwerpen, van geschiedenis tot natuurwetenschappen, voorgedragen door boeiende sprekers. Zo kunt u kennis opdoen in de auto, in de trein, op de fiets of thuis op de bank. Download de Home Academy app voor het beluisteren van onze hoorcolleges op een smartphone of tablet.

Kijk verder op WWW.HOME-ACADEMY.NL

UITGAVE Home Academy Publishers
Middelblok 81
2831 BK Gouderak
Tel: 0182 - 37 00 01
E: info@home-academy.nl

Deze uitgave is tot stand gekomen i.s.m. **De Rode Hoed**

OPNAME Sandro Ligtenberg (Amsterdam, 2014 - 2015)
STEM INLEIDING F.C. van Nispen tot Sevenaer
MUZIEK Cok Verweij
MASTERING Frits de Bruijn
VORMGEVING Floor Plikaar

© Copyright 2016 Home Academy Publishers, Den Haag
ISBN 978 90 8530 155 4
NUR 77, 78

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaand schriftelijk toestemming van de uitgever.